

УДК 168.53:330.341.1

Касьянов Д. В.*Кандидат філософських наук, здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Поняття цивілізації розглядається в контексті основних концепцій його інтерпретації у сучасній філософії історії.

Ключові поняття: цивілізація, прогрес, культура, філософія історії.

Вивчення історичних хвиль прогресу людської цивілізації потребує поглибленого дослідження сутності терміну «цивілізація». Проте в науковій і філософській літературі це поняття дотепер вживається в різних смислових значеннях — і як форма існування живих істот, наділених розумом; і як синонім культури загалом та певний ступінь розвитку матеріальної і духовної культури зокрема; і як досить самостійне локалізоване в просторі й часі ієрархізоване цілісне соціально-історичне утворення (наприклад, антична цивілізація, еллінська цивілізація, афінська цивілізація) тощо. З огляду на це доцільно розглянути істинний сенс і значення терміну цивілізації та застосувати одержані знання до аналізу історичних хвиль цивілізаційного прогресу.

Поняття «цивілізація» використовували ще античні історики і філософи, протиставляючи античне суспільство варварському оточенню. Зокрема, Геродот, Плутарх та інші історики античності наголошували на необхідності проведення різниці між еллінами і варварами. Ще більш помітним інтерес до порівняльного аналізу полісних, тобто цивілізованих і варварських суспільств проявляли Ксенофонт, а згодом Платон і Арістотель. «І лише пізніше традиція компаративного розгляду цивілізованого й варварського суспільства, започаткована істориками стародавньої Греції, набуває свого утвердження і розвитку у представників історичної думки стародавнього Риму. Безперечно, до найвизначніших із них належить Тацит. Проте обмежитися лише Тацитом, як це подекуди чиниться, тут аж ніяк не випадає. Адже Тацит — лише одна (хоч і вельми примітна) з фігур у ряду таких «компаративістів». До нього належне місце в цьому ряду посідають і Юлій Цезар, і Салюстій, і (хай не історик, а поет) Публій Овідій Назон, і мораліст Сенека, водно-

час з ним — Пліній Молодший» [2, с. 346]. Як наголошує І. Бойченко, «ігнорувати ту обставину, що історичні порівняння цивілізованого й варварського суспільства утворюють своєрідний ряд, і не є поодинокими, небажано з кількох причин. Зокрема через те, що виявлення і з'ясування саме ряду таких порівнянь робить можливою фіксацію загалом не такого вже й помітного зміщення порівняльних характеристик суспільства цивілізованого і суспільства варварського на різних відтинках означеного історичного ряду. А таке зміщення простежується при докладнішому і уважному дослідженні. На перший погляд воно принаймні виглядає дещо парадоксальним, оскільки оптимістичні характеристики цього цивілізованого суспільства його істориками і філософами на початку, за умов формування громадянина і громадянського, дозрілого до усталеної державності, соціуму, стають у міру розвитку відповідної цивілізації, не оптимістичнішими, а дедалі мінорнішими. І навпаки, варварське суспільство, що його представники історичної думки полісу чи цивітас у період їх формування тлумачили як щось якісно нижче за рівнем розвитку і характеризували переважно негативно, пізніше, у працях істориків зрілішого, цивілізованого суспільства, оцінюється дедалі позитивніше, а далі фіксуються навіть переваги цього суспільства [2, с. 346].

Отже, поняття «цивілізація» історично та за своїм походженням бере початок в античності, хоча змістовно, як правило, виводиться з латинського слова *civilis* — громадянський, державний, яке характеризує якості громадянина як міського жителя. Дотепер це значення зберігається у слові «цивільний», яке означає в західних мовах такі якості громадянина як чемність, люб'язність, приязність та пристосованість до міського середовища. І хоча слово «цивілізація» поступово набуває нових змістовних ознак, вважається, що сучасне значення цього терміна часто зберігає свій первинний смисл, у якому його вживали французькі та англійські просвітителі XVIII століття [4, с. 184]. «З плином часу нормою, правилом, стає використання поняття «цивілізація» для характеристики стану суспільства, або ж його стабільних формоутворень. Трактуюння ж цивілізації як процесу цивілізування так само поступово і водночас неухильно відходить на задній план і в XX ст. стає вже рідкістю, винятком. Але це в тому випадку, коли йдеться про цивілізацію як цивілізування суспільства. У значенні ж цивілізування не суспільства, а окремого людського індивіда (принаймні у західноєвропейській філософсько-історичній літературі) термін «цивілізація» й сьогодні є досить вживаним саме в цьому, процесуальному розумінні» [2, с. 352].

Вперше термін «цивілізація» у розумінні пом'якшення натури суб'єкта, позначення його чемності, ввічливості й знання, які поширюються для того, щоб дотримуватися правил пристойності та щоб ці правила відігравали роль законів суспільного життя, вжив французький просвітитель маркіз де Мірабо у трактаті «Друг людей, або ж Трактат про народонаселення» (1757). Його міркування про зміст поняття цивілізації у його просвітницькому значенні розвинули П. Гольбах, Ж. Кондорсе, Г. Бокль та інші мислителі. Зокрема, Л. Февр зазначав: «Коли дикий народ стає цивілізованим, в жодному разі не слід вважати акт цивілізації завершеним після того, як народу дано чіткі й незаперечні закони: потрібно, щоб він ставився до даного йому законодавства як до цивілізації, що продовжується» [10, с. 21.].

Рационалістичну концепцію цивілізації як прогресу громадянського суспільства розвивали французькі історики XIX ст. О. Тьєрі, Ф. Гізо, Ф. Міньє. Для них цивілізація — незаперечний факт, доступний для спостереження та описання. Цивілізацію як вершину і підсумок історичного розвитку вони аналізували з огляду на інститути громадянського суспільства — державу, законодавство, податкову систему, комерцію, класові та станові відносини. Удосконалення суспільних інститутів — головне спрямування суспільного прогресу.

Всупереч історикам епохи Реставрації, соціалісти-утопісти А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен піддали ідею цивілізаційного розвитку нищівній критиці. Зокрема, на Фур'є, цивілізація — це завершальна стадія розвитку людства на шляху до соціальності. Асоціація — це вільний союз індивідів на основі спільного колективного виробництва, розподілу життєвих благ і духовних цінностей з метою загального щастя. Принцип асоціації поширювався не тільки на об'єднання індивідів, але й на об'єднання первинних соціальних спільностей у світовому масштабі. Загалом, новий суспільний лад матиме досить складну багаторівневу, багатофункціональну організацію.

Досить оригінальними були погляди на цивілізацію Л. Моргана, який, поширивши ідею розвитку на первісне суспільство, дослідив передумови виникнення цивілізації. З його погляду, основними факторами, які забезпечують повторюваність і закономірність розвитку первісних суспільств, є чотири визначальні: винаходи й відкриття; розвиток ідей управління; еволюція сім'ї та шлюбу; зміна форм власності. На цій підставі виникла цивілізація як природничо-історичний наслідок розвитку первісного суспільства.

Хоча в Росії термін «цивілізація» поширився лише у 60-х роках XIX століття, однак завдяки працям М. Данилевського він став досить популярним. Як стверджував М. Данилевський, головні суб'єкти цього процесу — не держави або нації, а культурно-релігійні спільноти (культурно-історичні типи). Видатний історик уважав, що головним завданням зовнішньої політики Росії має стати саме розвиток «слов'янського культурно-історичного типу». Згодом у його дослідженнях цей принцип (зона впливу однієї цивілізації) здобув назву «великого простору».

Подальший розвиток цього постулату М. Данилевського здійснив К. Леонтьєв. У його працях знайшли відображення такі основні теоретичні положення:

- історія складається зі зміни культурно-історичних типів (життя людини вимірюється роками, цикл існування держав — 1200 років, геологічні епохи вимірюються тисячоліттями; отже, можна прогнозувати цикли розвитку);

- російська державність заснована на концепції візантизму, головними ідентифікуючими ознаками якої є візантійське православ'я, візантійське самодержавство, візантійські звичаї;

- ідея протистояння визначається між Заходом та Сходом на чолі з Росією (панславизм є загрозою для російської державності, однак основою євразійської ідеї є особлива цивілізація — східна, під егідою Росії) [1, с. 63].

У XIX столітті терміном «цивілізація» часто послуговувалися у своїх дослідженнях різні науковці та філософи, які в своїх творах спиралися на праці А. Фергюсона, Л. Моргана, Ф. Енгельса, котрі витлумачували це поняття в сенсі вищої (після дикості та варварства) епохи суспільного розвитку. Зокрема, А. Фергюсон трактував цивілізацію як те, що відрізняє людину і людське суспільство від тваринного світу, і те, що відрізняє одне суспільство від іншого. Філософ виокремлював три стадії господарського розвитку людства — дикунство, варварство і цивілізацію. Їм відповідають такі головні заняття як мисливство і рибальство (дикунство), скотарство (варварство) та орне землеробство (цивілізація). А ось Л. Морган надав терміну «цивілізація» особливого смислу — вищої після дикунства і варварства історичної епохи, природі якої притаманна впорядкованість суспільного ладу, виникнення класів, держави, приватної власності. Саме такого погляду на цивілізацію дотримувався і Ф. Енгельс у праці «Походження сім'ї, приватної власності та держави».

Тим не менше, концептуально зміст поняття «цивілізація» оформився ще у філософії Т. Гобса, який витлумачував її зміст крізь призму руху від

«природного стану» до «суспільного стану», в котрому громадяни набувають статусу правової особи, а суспільство формується на підставі згоди всіх громадян (договіру, консенсусу тощо). Погляди Т.Гобса розвинув Д. Коллінгвуд, який вважав, що цивілізація є процесом нескінченного наближення до ідеального стану (суспільства громадян, що вільно самовизначаються) і віддаленням від іншого ідеального стану, який заперечує вищезазначений (варварства — несоціальної спільноти).

Отже, до ХХ століття термін «цивілізація» використовувався не тільки для характеристики певної стадії соціокультурного розвитку людства, а саме «варварства» та «цивілізації». Не менш популярною виявилася й думка про те, що цивілізація — це лише процес нескінченного наближення до ідеального стану суспільства. З огляду на це, важливий світоглядний компонент змістовної концептуалізації поняття цивілізації полягав у наданні йому ознак певного стану, устрою життя, типу відносин, мислення і відчуття, що протистойть тому подоланому сущому, якому суспільство було підкорено у минулому та від якого зуміло позбутися, хоча воно могло як і раніше бути присутнім на нижчих рівнях життя. Це означає, що категорія «цивілізація» мала не лише пізнавальне, але також і спрямовуюче й аксіологічне значення, позначаючи перспективу свідомого та цілеспрямованого руху суспільства, створюючи підставу для оцінки суспільства загалом або якихось явищ на шкалі його розвитку зокрема [6, с. 14–15].

Водночас майже до ХХ століття поняття «цивілізація» вживалося ще й як синонім терміну «культура». Першим різницю між цими поняттями встановив І. Кант. Він визначив культуру як те, що слугує духовному розвитку людства і за своєю суттю є гуманістичним. Філософ розрізняв поняття «культура виховання» і «культура вміння», яким він протиставляв суто зовнішній «технічний» тип культури, або цивілізацію. Тобто, за І. Кантом, культура сприяє самореалізації особистості, а цивілізація створює умови для вільного духовного розвитку людини.

А ось у філософії Г. Гегеля поняттю «цивілізація» не приділено належної уваги. Важливим моментом гегелівської філософії історії була ідея об'єктивної закономірності історичного процесу. Цю ідею сформулювали задовго до Г. Гегеля. Зокрема, її розвивали Д. Віко та просвітники Ш. Монтеск'є і М.-Ж.-А. Кондорсе. Але в їх працях об'єктивність історичної закономірності запроваджувалася за аналогією із законами природи як її вищий прояв або таємний задум. На відміну від них Г. Гегель звертав увагу на специфіку історичної закономірності. Якщо природі притаманне вічне циклічне повторення форм, то розви-

ток людської історії можна розглядати тільки з огляду на виникнення нового, більш досконалого. Водночас у філософії історії Г. Гегеля простежується ідея визначеності, закінченості історичного процесу.

А ось з погляду Ф. Ніцше, цивілізація у своєму розвитку остаточно відривається від культури і протиставляється їй як щось зовнішнє, бездуховне, мертве. Тому філософ проголошував загибель культури та підносив цивілізацію до рівня культу сили, яка підкоряє, змушує служити собі культуру.

Кантівське розрізнення культури і цивілізації повністю підтвердилося у XX столітті, коли бурхливий розвиток техніки призвів до уповільненого розвитку культури. Позбавлена духовної суті цивілізація породжує небезпеку самознищення всього живого. З огляду на це О. Шпенглер у книзі «Занепад Європи» показав розбіжності й несумісності між культурою і цивілізацією. Останню він уважав ознакою смерті культури, оскільки остання спирається на стереотипи, шаблони, масове копіювання, а не на творчість, продукування нового, незнаного. Цивілізація є вершиною культури й одночасно фазою занепаду і розпаду культурно-історичного типу. «Цивілізація є неминучою долею культури,...логічним наслідком, завершенням і підсумком культури» [17, с. 43.].

О. Шпенглер визначав вісім цивілізацій (єгипетську, індійську, вавилонську, китайську, греко-римську, візантійсько-арабську, західноєвропейську, майя). Водночас учений акцентував увагу не стільки на розгляді історичного минулого тисячолітніх цивілізацій, скільки на прогнозуванні майбутнього. Такий підхід дозволив йому зробити три головні висновки:

- всесвітня історія — це співіснування автономних культур, організмів, кожен з яких має свою душу і долю та переживає певні стадії розвитку (весна – молодість, літо – зростання, осінь – зрілість, зима – занепад, смерть);
- цивілізація є вульгарною формою культури, яка постає в останньому її циклі;
- ключ до розуміння специфіки цивілізації – сприйняття простору.

О. Шпенглер стверджував, що кожна регіональна цивілізація піддається біологічному ритмові, де найважливіший етап — зростання і є власне «культурою», а етап занепаду — «цивілізацією». Якщо на стадії культури відбувається органічний тип еволюції в усіх сферах життя (релігійній, науковій, політичній, художній, етичній, соціальній, військовій тощо), то для цивілізаційної стадії притаманний механічний тип еволюції, що є «окостенінням» органічного життя культури і її розпадом.

Водночас учений виступав проти того, щоб ділити історію на окремі галузки: на історію дипломатичну, економічну тощо. [17, с.43–44]. Крім того, О. Шпенглер піддав критиці концепції єдиного «всесвітнього» історичного процесу як послідовних етапів розвитку людства від простих форм до складних, а отже, заперечував прогрес як єдину форму еволюції.

На відміну від О. Шпенглера, А. Тойнбі ототожнював цивілізацію і культуру. Водночас в останній він звертав особливу увагу на релігію, яку вважав не тільки однією з основних характеристик цивілізації, але й її визначальною ознакою. З його погляду, історичний процес є коловоротом локальних цивілізацій, заміна однієї цивілізації іншою. Локальна цивілізація—це стійка єдність людей, яка виникає в певному регіоні й ґрунтується на певних архетипах і спільних духовних цінностях та традиціях. Тому всесвітня історія розгортається як багатовекторний розвиток суверенних культур, котрі розташовані паралельно в часі й співіснують у просторі.

Досліджуючи поняття цивілізації, Е. Дюркгейм виокремлював у ньому такі ознаки, як ідеологічні, художні, культурні та політичні цінності й рухи, і стверджував, що цивілізації виходять за просторові та часові межі певної історичної спільноти. На думку вченого, зазначені ознаки є елементами життя суспільства, які можуть передаватися з покоління у покоління, зокрема, як форми державного правління, гуманістичні цінності, культурні надбання тощо.

М. Вебер уважав, що термін «цивілізація» дає можливість типологізувати історію як складне соціально-культурне, а не тільки соціальне явище. До такого висновку він прийшов, розглядаючи взаємозв'язок економічної структури, соціальної організації і культури суспільства. Саме культура як складне й динамічне утворення, на думку М. Вебера, є основним елементом історичного процесу і смислоутворюючим чинником розвитку цивілізації [3, с. 47].

П. Сорокін у книзі «Сучасні соціологічні теорії, звернув увагу на полікультурну природу цивілізації. «У безмежному «океані» соціокультурних явищ існують великі культурні системи, які інакше називаються культурними суперсистемами, або цивілізаціями і які функціонують, як реальна єдність. Вони не збігаються з державою, нацією чи будь-якою іншою соціальною групою. Звичайно, межі цієї культурної спільноти перекривають географічні кордони національних, політичних або релігійних меж» [13, с. 43]. Як великі суперсистеми цивілізації визначають головну частину змін, притаманних соціальному розвитку

людства. Тому поглиблене вивчення основних культурних макросистем дає необхідні макропоказники для вивчення всього культурного космосу. З огляду на це важливою є полідисциплінарність у визначенні змісту поняття «цивілізація». «У цьому контексті спостерігається тенденція до розширення меж цивілізаційного підходу до загальноісторичної методології, а саме поняття «цивілізація» розглядається вже як соціокультурна макро- або суперсистема, яка має внутрішній (самостійний) механізм функціонування. Цивілізація визначається через суспільство та сукупність його складових. Цим утверджується ідея цивілізаційної унікальності, визначена у просторі й часі як самодостатня та автономна система, що виступає оптимальною одиницею осмислення історичного процесу» [1, с. 64].

Отже, розроблені різними вченими концепції цивілізаційного розвитку дають підстави виокремити загальні підходи до визначення поняття «цивілізація» у значенні певного рівня розвитку суспільства, культурно-історичних циклів у поступі народів. Водночас як синонім культури цивілізація позначає вищий ступінь її розвитку, той апогей на шляху культури, який призводить до її занепаду. Адже тоді як цивілізація ґрунтується на розумі та поклонінні техніці й машині, культура апелює до гуманістичних цінностей і людського духу. «Людське життя внаслідок несумісності характеру культури і суті цивілізації постає суперечливим. Суспільний занепад народів завжди починається з того, що люди все більше й частіше повторюють відомі здобутки культури і все менше створюють нові культурні цінності. Більше того, людина може споживати різні копії культурних цінностей і таким чином бути цивілізованою, але залишатись при цьому некультурною, рабом чужих ідей, знань, цінностей» [9, с. 262].

З огляду на це Ф. Фукуяма в кінці 80-х років минулого століття зробив висновок про те, що сучасний світ претендує на «завершення ідеологічної еволюції людства та універсалізації західної ліберальної демократії як завершальної форми правління» [15, с. 291.]. Проте, всупереч його погляду, С. Гантінгтон висунув геостратегічну концепцію конфлікту і взаємодії головних цивілізацій, яка безпосередньо ґрунтується з ідеями М. Данилевського, О. Шпенглера й А. Тойнбі щодо поліциклічності в розвитку цивілізацій [16, с. 30–49.].

Отже, в сучасних визначеннях цивілізації зарубіжними дослідниками ключовим словом залишається «культура». До того ж остання переважно тлумачиться як духовна, хоча й характеризує спільноти і соціальні утворення. Під цим оглядом цивілізація постає найвищим рівнем

культурної спільності різних суб'єктів: людей, соціальних груп, народів тощо [16, с. 34.] Водночас у такому трактуванні цивілізації не уточнюється, яка культура мається на увазі – матеріальна чи духовна, належать до цивілізації засоби виробництва, власність, держава, церква та інші соціальні інститути, чи ні.

На пострадянському просторі поширене розуміння цивілізації не тільки як спільності людей, але й суспільства в цілому. **Як зазначає Л. Семенникова**, «цивілізація – це співтовариство людей, які мають схожу ментальність, загальні засадничі духовні цінності й ідеали, а також стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі. Як видно з визначення, при цивілізаційному підході в центрі історичного процесу – людина з особливостями її менталітету, складними взаємозв'язками з суспільством та суспільство як система, що саморозвивається» [11, с. 26]. Як спільність цивілізація характеризується однаковою ментальністю, ідеалами і цінностями, а як суспільство – стійкими рисами в економіці, політиці, культурі. Зокрема, Л. Семенникова формулює такі ознаки цивілізації: 1) фундаментальні риси в ментальності; 2) спільність і взаємна залежність історичної долі народів; 3) взаємне переплетення культур; 4) сфера загальних інтересів. Крім того, цивілізації навіть приписується деякий «генетичний» код, який визначає магістральні потоки цивілізаційного розвитку, хоча останнє робить цивілізацію в деякому розумінні містичним явищем [11, с. 28].

На думку Л. Гриньова, специфічною засадою цивілізації є ідеологія. Остання визначає сутнісні риси цивілізації як теоретична (релігійна або світська) форма існування базових духовних цінностей. Але в цьому аспекті вона характеризує лише цивілізаційну еліту, меншою мірою – інтелігенцію, а народні маси загалом залишаються поза увагою. Залежно від характеру ідеології Л. Гриньов виокремлює наступні цивілізації: релігійно-культурні, релігійно-теологічні, релігійно-політичні, державно-етичні, а щодо самостійності розвитку – первинні, вторинні й третинні [12, с. 318].

С. Крапівенський розмежовує формаційний і цивілізаційний підходи до визначення суспільства і вважає, що цивілізація є власне соціальною організацією суспільства, яка характеризується загальним зв'язком індивідів та первинних спільностей з метою відтворення і збільшення суспільного багатства [8, с. 165]. Проте, якщо вважати соціальною організацією суспільний устрій (формацію), то «цивілізація» в такому випадку отожденоватиметься з «формацією суспільства». Тому С. Крапівенський

пропонує відрізнати цивілізацію від суспільно-економічної формації за техніко-технологічним базисом.

Розгляд наукової і філософської літератури з проблем цивілізації дозволяє стверджувати, що поняття «цивілізація» іноді вживається у широкому та вузькому значеннях. Зокрема, в широкому значенні цивілізація — це історичний етап у розвитку людства, який розпочався після епохи варварства. Йому притаманні перехід людства від збиральної технології до продукуючої суспільної технології. Наприклад, Ф. Енгельс зазначав, що цивілізація є тим етапом суспільного розвитку, на якому поділ праці та пов'язаний з ним обмін між окремими індивідами призводить до розквіту товарного виробника, наслідком якого є переворот у попередньому суспільстві [5, с. 167–168]. Завдяки такому перевороту виникають міста, писемність, держава, право тощо, котрі виокремлюють різницю між варварством і цивілізацією. Тому цивілізація не є чимось закінченим, завершеним, повністю оформленим. Навпаки, це початок становлення, формування цивілізації як людства загалом та розмаїття цивілізацій у їх якісній специфіці та своєрідності зокрема.

Такі якісні особливості цивілізації виникають на певному рівні розвитку культури. Оскільки культура — явище конкретно-історичне, то й цивілізація, яка формується на підставі випробуваної культури також має конкретно-історичну природу. Остання визначає зміст терміну «цивілізація» у вузькому значенні як конкретно-історичне існування культури у визначених географічних, геологічних, кліматичних, етнічних і соціальних умовах. «Саме такий підхід дає можливість об'єктивно аналізувати, скажімо, стародавню єгипетську цивілізацію, її особливості в період середньовіччя, нового часу або сьогодення, чи будь-яку іншу; він дає розуміння матеріальних і духовних передумов усього багатоманіття цивілізацій, їх єдності та відмінності. Себто такий підхід відкриває можливість дати типологію цивілізацій як у горизонтальному плані в якийсь історичний момент часу (просторове багатоманіття), так і у вертикальному плані — адже народи в своєму розвитку переходять від одного рівня цивілізації й цивілізованості до іншого» [7, с. 216].

Отже, цивілізація — це вища (й абстрактна) наднаціональна спільність людей, об'єднана цивілізаційною самосвідомістю (світоглядом, ідеологією, ментальністю); цивілізаційними інститутами (духовними, політичними, економічними, демосоціальними), в яких реалізується цивілізаційна самосвідомість; способом життя індивідів; матеріальними і духовними (архітектура, музика, живопис тощо) цінностями. Як наднаціональна спільність цивілізація є формою подолання етнічної

і національної обмеженості, переходом до єднання людства. Її можна також визначити як наднаціональний спосіб життя етносів і націй, через який ті відтворюють себе як духовно-культурну цілісність – людство [14]. Підсумовуючи найбільш загальні риси цивілізації, слід зазначити, що вона – цілісна система, яка охоплює великий регіон, є визначеною у просторі й часі, самодостатньою і автономною, здатною до саморозвитку; це також визначений тип господарства, конкретні форми суспільної та державної організації, певний тип світосприйняття і світорозуміння, який визначається різними формами духовності (здебільшого релігією) та укоріненими в підсвідомості стереотипами.

Список використаних джерел:

1. Алексеев І. Світові цивілізації в історичній динаміці / І. Алексеев // Політичний менеджмент, №3 (48) (червень 2011).
2. Бойченко І. Філософія історії / І. Бойченко. – К.: Знання, 2007.
3. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. — М.: Прогресс, 1994.
4. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз / Л. Губерський,
5. В. Андрущенко, М. Михальченко. — К.: Знання України, 2002. — 580 с.
6. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності та держави // Маркс К, Енгельс Ф. Твори. — Т. 21.
7. Ерасов Б. С. Цивілізації: Універсалии и самобытность / Б. С. Ерасов; [Отв. ред. Н. Н.
8. Зарубина]. — М.: Наука, 2002. — 524 с.
9. Костицький М. Ф. Філософія права / М. Ф. Костицький. — К., 2007.
10. Крапивенский С. Э. Социальная философия: учебник / С. Э. Крапивенский / — М.: Владос, 1998.
11. Культурологія: теорія та історія культури. Навчальний посібник / За ред. І. І. Тюрменко, О. Д.
12. Горбула. — Київ: Центр навчальної літератури, 2004. — 368 с.
13. Моисеева Л. А. История цивилизаций / Л. А. Мисеева. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2000.
14. Семенникова Л. И. Россия в мировом сообществе цивилизаций / Л. И. Семенникова. — Брянск, 1996.
15. Соловьев С. В. Социальная философия / С. В. Соловьев. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.

16. Сорокін П. А. Современные социологические теории / П. А. Сорокин // Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. — М.: Аспект-пресс, 1998.
17. Философия. Электронный учебник для студентов педагогических и технических вузов // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.ido.edu.ru/philosophy/content.html>
18. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Философия истории: Антология. — М.: Аспект-Пресс, 1995.
19. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. — 1994. — № 3. — С. 30–49.
20. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. — М.: Мысль, 1993.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2015 р.

Касьянов Д. В. Понятие цивилизации в современной философии истории

Понятие цивилизации рассматривается в контексте основных концепций его интерпретации в современной философии истории.

Ключевые понятия: цивилизация, прогресс, культура, философия истории.

Kasyanov D.V. Concept of civilization in the modern philosophy of history

Concept of civilization was reviewed in the context of basic concepts of its interpretation in contemporary philosophy of history.

Keywords: civilization, progress, culture, philosophy of history.